

חמישה קדמוני מפרשי ר' אברהם אבן עזרא

הביאורים הראשונים על
פירוש התורה לראב"ע

עורך ראשי
חיים קרייסל

עורכים
עפר אליאור, דוד בן-זזון,
אליעזר דוידוביץ', אורלי שושן

הוצאת הספרים של אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

ספריית גולדשטיין-גורן במחשבת ישראל
פרסום מס' 24

The Goldstein-Goren Library of Jewish Thought
Publication No. 24

**Five Early Commentators on
R. Abraham Ibn Ezra**
**The Earliest Supercommentaries on
Ibn Ezra's Torah Commentary**

Editor-in-Chief

Howard Kreisel

Editors

**Ofer Elior, David Ben-Zazon,
Eliezer Davidovich, Orly Shoshan**

הפצה: מוסד ביאליק

www.bialik-publishing.co.il

מסת"ב 978-965-536-238-1

כל הזכויות שמורות
להוצאת הספרים של אוניברסיטת בן-גוריון בנגב
באר-שבע תשע"ז

תוכן העניינים

	פתח דבר
ט	מבואות
יא	'ראשית הפרשנות על פירוש התורה לאבן עזרא' מאת חיים קרייסל
לט	'ביאור ר' אלעזר בן מתתיהו' מאת אורלי שושן
סה	'ביאור ר' ישעיה בן מאיר' מאת אליעזר דוידוביץ'
פז	"פרשת הכסף" לר' יוסף אבן כספי' מאת דוד בו-זזון
צז	"אוות נפש" מאת חיים קרייסל
קיו	'ביאור ר' משה בן יהודה מן הנערים' מאת עפר אליאור
קלט	קיצורים ביבליוגרפיים
	הביאורים
	הקדמות
3	הקדמת ר' יוסף אבן כספי לביאורו 'פרשת הכסף'
6	הקדמת בעל 'אֶנֶת נפש'
8	הקדמת ר' משה בן יהודה מן הנערים
13	הקדמת ר' אברהם אבן עזרא ל'ספר הישר'
17	ביאור ר' אלעזר בן מתתיהו להקדמה
	ספר בראשית
27	פרשת בראשית
96	פרשת נח
121	פרשת לך-לך
140	פרשת וירא
161	פרשת חיי שרה
171	פרשת תולדות
185	פרשת ויצא
202	פרשת וישלח
216	פרשת וישב
227	פרשת מקץ
236	פרשת ויגש
242	פרשת ויחי
	ספר שמות
257	פרשת שמות
319	פרשת וארא
341	פרשת בא
376	פרשת בשלח
400	פרשת יתרו
437	פרשת משפטים
468	פרשת תרומה

490	פרשת תצוה
509	פרשת כי תשא
546	פרשת ויקהל
551	פרשת פקודי
	ספר ויקרא
559	פרשת ויקרא
574	פרשת צו
584	פרשת שמיני
595	פרשת תזריע
601	פרשת מצורע
607	פרשת אחרי מות
621	פרשת קדושים
632	פרשת אמור
656	פרשת בהר סיני
664	פרשת בחקותי
	ספר במדבר
677	פרשת במדבר
687	פרשת נשא
698	פרשת בהעלותך
711	פרשת שלח-לך
721	פקשת קרח
731	פרשת חקת
746	פרשת בלק
763	פרשת פנחס
771	פרשת מטות
778	פרשת מסעי
	ספר דברים
785	פרשת דברים
794	פרשת ואתחנן
817	פרשת עקב
826	פרשת ראה
839	פרשת שופטים
846	פרשת כי תצא
859	פרשת כי תבוא
865	פרשת נצבים
870	פרשת וילך
874	פרשת האזינו
887	פרשת וזאת הברכה

פתח דבר

בספר זה מובאים לדפוס במהדורות אקלקטיות חמישה מהביאורים הראשונים לפירוש התורה של ר' אברהם אבן עזרא. כל הביאורים האלו לא יצאו לאור עד כה, להוציא קטעים מחלקם. מבואות לביאורים כלולים בתחילת הספר עם דיון על ראשית הפרשנות על פירוש התורה לאבן עזרא. כל ביאור מחולק במקור לפרשיות התורה, והעורכים הוסיפו חלוקה לפרקים ולפסוקים. כדי להקל על הקורא מובא הפירוש של אבן עזרא לכל פרק בפרשה לפני הביאורים. אין כאן ניסיון ליצור מהדורה טובה יותר של פירושו של אבן עזרא, ולשם כך יש להסתמך בעיקר על המהדורה הנמצאת במקראות גדולות 'הכתר' בעריכת מנחם כהן (הוצאת אוניברסיטת בר-אילן). המילים המודגשות בפירושו של אבן עזרא במהדורה שלפניכם מתייחסות לפסוק בתורה שהוא מפרש, בעוד המילים המודגשות בביאורים מתייחסות לדברי אבן עזרא בפירושו לפסוק. מילים בסוגריים מרובעים בתוך הפירוש של אבן עזרא משקפות נוסח שונה בתוך כתבי היד של הביאורים, ומילים בסוגריים מרובעים בתוך הביאורים משקפות נוסחאות בחלק מכתבי היד, שהיה קשה לקבוע אם הן דברי הפרשן או תוספות מאוחרות של המעתיקים. מילים בסוגריים עגולים הן מילים המופיעות בכל כתבי היד אך יש למוחקן. בסוגריים עגולים הוספנו גם הפניות בסיסיות לספרות המקור, הן בפירושו של אבן עזרא והן בביאורים לפירושו.

העורכים – עפר אליאור, דוד בן-זוון, אליעזר דוידוביץ', אורלי שושן וכותב שורות אלו – הכינו גם מהדורות מדעיות של הביאורים עם חילופי נוסח שתופענה באתר: <http://in.bgu.ac.il/en/humsos/goldstein-goren>. פרויקט ההדרת הביאורים נתמך על ידי הקרן הלאומית למדע, מס. 9/11. להלן רשימת הביאורים בספר זה, העורכים של כל ביאור, וכתבי היד שעליהם מבוססת המהדורה האקלקטית של כל ביאור:

1) ביאור ר' אלעזר בן מתתיה, מהדירה אורלי שושן. כתבי היד שעליהם מבוססת המהדורה הם: כ"י ותיקן 249; כ"י ירושלים 931; כ"י סנקט פטרסבורג 70; ובעיקר, כ"י ותיקן 54.

2) ביאור ר' ישעיה בן מאיר, מהדירים אליעזר דוידוביץ' (בראשית-ויקרא) וחיים קרייסל (במדבר-דברים). כתבי היד העיקריים שעליהם מבוססת המהדורה הם: כ"י ותיקן 54; כ"י בית המדרש לרבנים בניו-יורק 5531; כ"י קימברידג' 510; כ"י פרמה 2195. בנוסף לאלה נעשה שימוש בכ"י המבורג 144 ובכ"י ותיקן 104.

3) ביאור ר' יוסף כספי, פרשת הכסף, מהדירים דוד בן-זוון (הקדמה-ויקרא) וחיים קרייסל (במדבר-דברים). כתבי היד העיקריים שעליהם מבוססת המהדורה הם: כ"י ברסלאו 49; כ"י רומא-קזנטנזה 2847; כ"י ותיקן 36; כ"י ותיקן 106; בנוסף לאלה נעשה שימוש בכ"י אוקספורד 226; כ"י פריס 184; כ"י לונדון 196.

4) אוות נפש, מהדיר חיים קרייסל. כתבי היד העיקריים שעליהם מבוססת המהדורה הם: כ"י ותיקן 104; כ"י ותיקן 54; כ"י פרנקפורט 133; כ"י פרנקפורט 31. בנוסף לאלה נעשה שימוש בכ"י ברלין 539; כ"י פריס 190; כ"י לונדון 198.

5) ביאור ר' משה בן יהודה מן הנערים, מהדיר עפר אליאור. כתבי היד שעליהם מבוססת המהדורה הם: כ"י אוקספורד 87; כ"י פירנצה-לורנציאנה Plut. 1.6; כ"י לונדון-מונטיפיורי 47.

תודתי ניתנת בראש ובראשונה למר אשר בנימין, שעבד עם העורכים בתשומת לב ושימש כסדר של הספר הזה. בנוסף לכך הוא מכין את המהדורות הביקורתיות שנמסרו לו על ידי העורכים, כדי להעלותן לאתר מרכז גולדשטיין-גורן למחשבת ישראל. אני מודה גם לגב' שרה פוקס, העורכת הלשונית של המבואות על הפרשנים. ולבסוף אני מודה למשפחת גולדשטיין-גורן שתרמה לאוניברסיטת בן-גוריון את המרכז למחשבת ישראל שנושא את שמה ומממנת פרסום ספר זה. את הספר אני מקדיש לזכרו של יהודה ליב פליישר, החוקר הדגול של כתבי אבן עזרא, סבה של אשתי שושנה. בסוף ההקדמה שלו לביאורו משנה לעזרא הוא כתב: 'וזכות רבנו אברהם אבן עזרא ז"ל תעמוד לי ולה [אשתו צירל – ח"ק] ולזרענו שנזכה לשבת על התורה ועל העבודה בארץ הקדושה בנחת ובשלום באין מחריד ומלאה הארץ דעה את ד' אמן'.

חיים קרייסל

ראשית הפרשנות על פירוש התורה לאבן עזרא חיים קרייסל

בשנת 1140 עזב ר' אברהם אבן עזרא את ספרד בדרכו לרומא, שם התחיל לחבר את ספריו הרבים בתחומי הדקדוק, האסטרולוגיה והאסטרונומיה, ובעיקר בתחום פרשנות המקרא – ספרים שהשאירו חותם עמוק על התרבות היהודית עד ימינו. במשך עשרים שנה לפחות, עד פטירתו באנגליה, נדד אבן עזרא בין קהילות יהודיות שונות במערב אירופה והמשיך לחבר ספרים.¹ את היצירה המפורסמת ביותר שלו, ספר הישר – היא פירושו לתורה – השלים בעיר לוקה שבאיטליה בין השנים 1142–1145. אולם הוא לא הסתפק בפירושו זה. בערך בשנת 1153 התחיל אבן עזרא לעבוד על פירוש ארוך יותר לתורה בעיר רדום [ככל הנראה, רואן], שבצפון צרפת.² הוא החליט לשנות את מבנה הפירוש, ובפירושו לספר בראשית הבחין בין פירושים דקדוקיים למילים בפרשה לבין פירושים של עניינים אחרים. פירוש זה, המכונה שיטה אחרת, שרד רק עד אמצע פרשת לך לך, ויתר הפירוש אבד.³ באותה תקופה ברדום, בין השנים 1155–1157, השלים אבן עזרא פירוש שני לספר שמות, שאותו כתב לפי המבנה הקודם של פירוש רצוף, בלי ההפרדה בין שני סוגי ביאור, שמאפיינת את שיטה אחרת.⁴ פירוש זה ארוך בהרבה מהפירוש הראשון לספר שמות. אבן עזרא הרחיב את הדיבור על עניינים אחדים שנמצאים בפירושו הראשון, הוסיף לא מעט ביאורים, אך לפעמים השמיט ביאורים ואף שינה את דעתו בכמה מקומות. אין פירוש נוסף ליתר ספרי התורה, אולם שרדו ביאורים לספר בראשית, שתלמידו של אבן עזרא, ר' יוסף בן יעקב ממודויל, רשם בלונדון בשם מורו.⁵

¹ לרשימת חיבוריו של אבן עזרא, ומקום ושנת חיבורם, ראה סלע ופרוידנטל, אברהם אבן עזרא. ² על פירוש זה ראה סימון, הפירושים הכפולים.

³ החלק הדקדוקי על פרשת לך לך הגיע לידינו במלואו בכמה כתבי יד, אבל החלק השני של הפירוש נקטע באמצע הפירוש לבראשית יב, יא – סימן שיתר כתב היד ששימש כמקור לכתבי יד אלו אבד; ראה סימון, הפירושים הכפולים, עמ' טז. גם אין ציטוטים בביאורים הראשונים מחלקים אחרים של הפירוש. הפירוש מופיע במהדורת אשר ויזור לפירושי התורה של אבן עזרא, סוף כרך א, ובמקראות גדולות 'הכתר' בעריכת מנחם כהן, בראשית, כרך א. כבר מיכאל פרידלנדר פירסם פירוש זה; ראה פרידלנדר, מסות, עמ' 1–64.

⁴ על פירוש זה ראה פליישר, מבוא. פליישר הכין מהדורה מדעית של פירוש זה עם ביאור. אבן עזרא כתב פירוש זה אחרי הפירוש לבראשית. בפירוש הארוך לשמות לב, טז הוא מפנה לפירושו בתחילת בראשית, והעניין נמצא רק בהקדמה לשיטה אחרת; ראה סימון, הפירושים הכפולים, עמ' יד–טו.

⁵ שרדו פירושים לפרשת וישלח ולפרשת ויחי ששמע ר' יוסף בן יעקב ממודויל מפי אבן עזרא בלונדון והוא רשם אותם בשם רבו. פירושים אלו מופיעים במקראות גדולות 'הכתר', בראשית, כרך ב, עמ' 80–85, 171–176. את הקטע לפרשת ויחי פרסם קורם לכן מ' פרידלנדר; ראה פרידלנדר, מסות, עמ' 65–66. לא ברור אם מדובר בקטעים מפירוש נוסף לספר בראשית, שאבן עזרא העביר כשיעורים בעל פה כשהיה בלונדון, או שמדובר על פירושים לעניינים נבחרים. יש להוסיף ששרד פירוש שמיוחס לאבן עזרא גם לויקרא כג, טו, והודפס שם, עמ' 69–71.